

1962 JUL 11

KÖRKÉP

ILLÉS ENDRE

244

HÁLÓ

A KÉNYELMES KRITIKA

Van olyan kritikus, aki patikamérleggel dolgozik, s olyan is akad, aki hídmérlegre dobja a novellát vagy a szonettet. De bármilyen a mérlege — a legérzékenyebb kritikus is tévedhet. A gazdag, izgalmas Tolsztoj Emlékkönyv (a Szabó Ervin Könyvtár legújabb kiadványa) ismét közli Péterfy Jenő bírálatát a *Háború és békéről*. Ez az elfeledett, alig ismert bírálat a magyar kritika nagy tévedései közé tartozik. Mert Péterfy valamilyen finom, pszichologizáló ezüstműves-pepecselésnek tartja a *Háború és békét*, a világirodalomnak talán leg-hatalmasabb ívű regényét, Tolsztojt meg olyan írónak, aki csupa hajszálfinom ezüsfonálból veri ki egy-egy híres alakjának mellszobrát. Végül sajnálkozva jegyzi meg: hiába a sok jó megfigyelés, a finom szellem, a kitűnő elemzés, 'bizony „egy csak nagyjából kivert, félig elkészült márványszobornak nagyobb az értéke”.

Ez az ítélet nemcsak durva tévedés — egyben igen jellemző tévedés is. Péterfy egyetlen ötletre építi kritikáját: a *Háború és béke*, ez az „óriás mozaik”, nagyszerű epizódok végtelenbe nyúló sora, csupa részlet, pillanatokra feltűnő ködfátyolkép, apró tollvonások falnagyságú kartonon. Mindezt akár el is fogadhatjuk. A *Háború és béke* sok-sok jelenete, még a legapróbb is, valóban élesen, izgalmasan kidolgozott rajz, mindegyik olyan, mint egy rézkarc. De ha a kritikus csak ennyit érzékel Tolsztoj óriás-regényéből (s nem óriás-mozaikjából) — ítélete torz igazsággá válik. A részlet-igazságra, az egyetlen ötletre épülő kritika torzító tükör: megzavar és majdnem úgy hamisít, mint a teljes tévedés.

Ez a kényelem, mely megalégszik az első jó (esetleg nem is olyan jó) találat-tal, s ettől oly boldog és ernyedt lesz, hogy rögtön ledől a megalégedés heverőjére, és nem is érdeklí tovább a mű, melynek vizsgálatára készült — ez a kényelem mai kritikánk elég gyakran jelentkező betegsége.

Kritikusaink néha oly látványosan mosdanak be egy-egy bírálatához, mintha sebészek volnának; kezükben villog a kés, biztos mozdulattal metszenek be az idegen testbe, el is jutnak valahová, azután kiemelnek valamit, diadalmasan felmutatják, arcukon a boldogság fénye, még magasabba emelik ezt a kimetszett valamit, körbeforgatják, magyarázzák, majd hírtelen leteszik — a kést is, a valamit is, a kritikát is. És befejezték. Ők befejezték, de kritikájuk befejezetlen. És a megbírált mű ott marad a műtőasztalon, meglékelve, vagy feltépett bordákkal, esetleg nyitott hasüreggel; s elvarratlanul.

Megszakítva a hasonlatot — kritikáink igen sokszor részletkritikák. A jó mű teljesség. De még a rossz mű is valamilyen teljesség. És kritikáinkból a teljesség bemutatása hiányzik. Aki elolvassa egy-egy kritikánkat, sokszor nem is sejtethi, milyen alkotás áll a bírálat mögött. Valamilyen részletet megtud róla, jót vagy rosszat — de Péterfy Tolsztoj-bírálata a tanulságos példa: még Tolsztojt is törpének mutathatja a kiragadott részlet. Vagy éppen ellenkezőleg: a törpék is óriássá nőnek, ha kritikáinkba nem írjuk be a valóság, a teljesség koordinátáit.

Mindezt abból az alkalomból írom, hogy a Lettres Françaises-ben elolvastam André Wurmser kritikáját egyik franciául megjelent regényünkről. Magyar kritikusai annak idején meglehetősen elmarasztalták ezt a regényt, Wurmser más-képpen értékeli: ő Emily Brontéhoz hasonlítja az írónőt, s a regényt az *Üvöltő*

szelekhez. (De miért titkoljam: Szabó Magdáról van szó, s regényéről, Az őzről. Annál kevésbé kell ezt elhallgatnom, mert nem a magyar elmarasztalást kívánom összevetni a Wurmser értékelésével — ami megfogott: a Wurmser-kritika teljessége volt.)

Wurmser végigmondja gondolatait, végigírja bírálatát, nem akad el egy-egy részletnél, kisiklásnál vagy erénynél: végig bemutatja a regényt. És ez a teljesség volt szólatlan. És a teljességhez nem kellett különlegesen nagyobb terjedelem: csupán öt keskeny hasáb, egy újság-tárca — de mennyi minden elfért ebben a bírálatban!

Legelőször is a hősök pontos elemzése, s ennek az elemzésnek során a regény mondanivalójának tisztázása. Majd sorra következnek miniatűr esszék, emlékezetesen tömör bekezdések.

Az első kis tanulmány: a kaleidoszkop-szerkezet bemutatása, s az ár, amit az író ezért a tetszetős szerkezetért fizet — a befejezés drámai crescendójának elmaradása.

A második részlet-tanulmány: a film behatolása a regénybe, az „új hullám” regényeinek jellemzése. A cselekmény-részletek erős megvilágításának problémája. Eredmények és veszélyek.

A harmadik betét-esszé: az idő érzékeltetése az „új hullám” regényeiben (mert Wurmser szerint ide tartozik Az őz is). A múltó időt nem helyettesítheti a változó megvilágítás. Az elfolyó idő csak a hősök elfolyó vére és élete lehet.

A negyedik elemzés: a regényben az emlékezőtechnika szkematizmusa.

És legvégül: a bátor és nagylelkű elismerés. (Kritikusaink is elszánhatnák magukat: merjünk bátrak és nagylelkűek lenni — ha erre alkalom nyílik.)

És ezek a kis betét-tanulmányok és összefoglalások mindvégig a legszorosabban összefüggnek a bírált és bemutatott regénnyel, mindegyiknek magja egy-egy érzékletes példa.

Bevallom: megirigyeltem ezt a teljességet, ezt a végigmondást. Mert ismétlem: sok kritikánknak komoly betegsége, hogy a bírálat deformálja a művet. Sok bírálat megakad egy-egy részletnél, a tartalom boncolgatásánál, a formai elemzésnél, vagy egy hibánál, esetleg egy jól sikerült figuránál.

Nem a tévedhetetlenséget kérem számon, csak a teljesebb bírálatot. Kritikáinkban uralkodóvá vált az olvasónaplók esetlegessége, egy-egy részlet megtevesztő kiemelése, az impresszionista felületi fényhatások, melyek feloldják a megbírált mű lényegét és formáit.

A CSENDELET KÉNYELME

Két adat — vagy szerényebben: két adalék a regényíráshoz.

Az első:

A francia „új regény” legismertebb művelője s teoretikusa, Alain Robbe-Grillet ismét összefoglalta alkotói elveit a *Revue de Paris*-ban. A tanulmányból nem tudunk meg semmi újat. Aki olvasta regényeit: a lemeztelenített gyilkosság regényét, a *Voyeur*t, vagy az indulattalan és szenvedélytelen féltékenység regényét, a *Jalousie*-t, az bizonyára nem csodálkozik, hogy a tanulmányban minduntalan visszatér egy szó — az „értelmetlen”. Mi értelmetlen? Például azt hinni, hogy a regényírónak előbb van valami mondanivalója, s azután keresi a módját, hogyan írja meg. De általában értelmetlen minden meggyőződés, tétel és ismeret. És értelmetlen a szenvedés, a harag, a szorongás, a szenvedély is. Minden értelmetlen, ami emberi; csak a tárgyak, a dolgok, a mozdulatok, a villanások, a dokumentumok viszonylataiban rejtőzik valamelyes értelem. De ezt sem érdemes kibontani; megelégedhetünk a leírással, a világ ősi rendjével, a tárgyak néma vegetációjával.

A „kellék” istenítése — ez az egyik adalék.

A másik:

A fekete város új, kritikai kiadásában Király István jegyzetekbe szorított felfedezései — hogyan írta Mikszáth utolsó regényét. Az érdekes leleplezés az Akadémiai Könyvtár kölcsönzési naplójához fűződik. A regény folytatásos közlése már megindult a *Vasárnapi Újság*ban, amikor Mikszáth hirtelen hat forrásmunkát

hozat ki magának. Írja a regényt, s keresi hozzá a korfestő adatokat. Izgalmas munkamódszer! Milyen tisztán élhetett Mikszáthban a főtéma, a kor, mennyire ismerhette már alakjait, a jellemüket és tetteiket, mennyire végiggondolhatott minden összefüggést, hogy ilyen aggálytalanul, ilyen bátran belevetette magát az írásba, s csak a negyedik folytatás után volt szüksége a történészek segítségére, apróságokra, színekre, külső jegyekre — a világ tárgyi megidézésére.

Nem mindenkinek ajánlható módszer. De a fele nagyon jó. Így tisztázni előbb a mondanivalót, ahogyan Mikszáth tisztázta — és csak a tisztázás után írni!

Robbe-Grillet regényírása és Mikszáth módszere — két ellentétes világ. Korunk kifejezésére törekvő szépprózánkban aligha gyökerezhetik meg az „új regény”, az absztrakt regény. Prózaíróinkat elsősorban az ember új erkölcse, új élete érdekli, az „új regény” hívei viszont megvetéssel számúzik írásaikból éppen az embert — és mégis... nem egy írónk túlságosan is tiszteli az adatot, a kelléket, anekdoták kis és gyors villanásait. Az adat, a tárgy, a kellék tiszteletében közelebb állnak Robbe-Grillet-hez, s inkább őt követik, mint Mikszáthot. Nem mintha az absztrakt regény meghódította volna őket, nem valamilyen alkotói esztétika belső parancsára teszik ezt — nem!

Csak éppen egyszerűbb s könnyebb a kort külső jegyekben, szokásokban és kellékekben megragadni, mint emberben, változó erkölcsben, újuló társadalomban. De trilógia-szám halmozhatjuk az adatot, a leírást, mégsem költözik ebbe az anyagba igazi élet, nem feszül ki a regény íve, a kelléket nem járja át az élet vérkeringése — ami így megvalósulhat: legfeljebb a halott csendélet kényelme.